

КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ ВНУТРІШНЬОГО ВОРОГА ЯК ІНСТРУМЕНТ ІДЕОЛОГІЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ В АВТОКРАТИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМАХ

CONSTRUCTING THE IMAGE OF THE INTERNAL ENEMY AS A TOOL OF IDEOLOGICAL MOBILIZATION IN AUTOCRATIC POLITICAL REGIMES

Лисянський П.Л.,

доктор філософії з політичних наук,

директор

ГО «Інститут стратегічних досліджень та безпеки»,

Докторан

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса

Національної академії наук України

Ястребова В.А.,

доктор філософії з політичних наук,

директор

ГО «Східна правозахисна група»

У статті досліджується процес конструювання образу внутрішнього ворога як ключового інструменту ідеологічної мобілізації в межах автократичних політичних режимів. Особливу увагу приділено аналізу російського контексту як кейсу, що наочно демонструє механізми формування та експлуатації ворожого образу для легітимації внутрішніх репресій і зовнішньої агресії. Починаючи з 2013 року, в Російській Федерації цілеспрямовано впроваджується наратив про ворожість України, який активно просувається через державні ЗМІ, телевізійний та розважальний контент, а також політичні ток-шоу. Після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році така практика набула системного характеру й стала елементом когнітивного тиску на власне населення, що мав на меті виправдання війни, консолідацію суспільства та зміцнення позицій чинного авторитарного керівництва. У межах дослідження висвітлено, що конструювання образу ворога не обмежується лише зовнішнім «іншим» (як-от Україна чи Захід), а розширюється й на внутрішніх опонентів режиму – громадських активістів, незалежних журналістів, релігійні меншини, блогерів, інтелектуалів та представників альтернативних ціннісних систем. Через практику маркування певних груп як «небезпечних», «екстремістських» або таких, що «діють в інтересах іноземних держав», влада створює політичну і соціальну динаміку, у якій будь-яка інакшість сприймається як загроза. У роботі також порушується питання використання інструментів когнітивного впливу та предиктивного програмування в медіапросторі. Такий вплив спрямовано на поступову зміну парадигми сприйняття суспільством навколишньої дійсності, трансформацію уявлень про «нормальне» й «небезпечне», а також на зниження здатності громадян до критичного осмислення політичних рішень. Автор стверджує, що ці наративні конструкції виконують функцію підготовки населення до сприйняття війни не як політичної ініціативи еліт, а як неминучого результату «загрози» з боку вороже налаштованих внутрішніх чи зовнішніх сил. У статті наголошується, що виявлення ознак системного створення ворожих наративів у межах тієї чи іншої автократії може розглядатися як передумова до можливих дестабілізаційних дій, зокрема зовнішньополітичного протистояння або агресії. Таким чином, дослідження образу внутрішнього ворога не лише розкриває механізми внутрішньої ідеологічної мобілізації, а й дозволяє робити аналітичні припущення щодо траєкторії політичного розвитку конкретних автократичних режимів.

Ключові слова: внутрішній ворог, автократія, ідеологічна мобілізація, когнітивний вплив, пропаганда, предиктивне програмування, інформаційна війна, авторитаризм, політична репресія, Російська Федерація.

This article explores the construction of the image of the "internal enemy" as a key instrument of ideological mobilization within autocratic political regimes. Special attention is given to the Russian context as a case study that vividly demonstrates the mechanisms by which enemy images are formed and exploited to legitimize internal repression and external aggression. Since 2013, the Russian Federation has been systematically promoting the narrative of Ukraine's hostility, disseminated through state-controlled media, entertainment content, and political talk shows. Following the full-scale invasion in 2022, this practice became systemic and has been used as a tool of cognitive pressure on the domestic population, aiming to justify the war, consolidate society, and reinforce the position of the authoritarian leadership. The study shows that the construction of the enemy image is not limited to external "others" (such as Ukraine or the West) but also includes internal regime opponents – civil activists, independent journalists, religious minorities, bloggers, intellectuals, and representatives of alternative value systems. By labeling certain groups as "dangerous," "extremist," or as "acting in the interests of foreign powers," the state creates a political and social environment in which any form of dissent is perceived as a threat. The article also addresses the use of cognitive influence tools and predictive programming in the media space. This influence is aimed at gradually altering the paradigm through which the population perceives reality, reshaping notions of what is "normal" and "dangerous," and lowering citizens' capacity for critical reflection on political decisions. The author argues that these narrative constructions serve to prepare the population to accept war not as a political initiative of the elites, but as an inevitable response to perceived threats from hostile internal or external actors. The study emphasizes that the emergence of systematic enemy narratives within an autocracy may be interpreted as an early indicator of possible destabilizing actions, including foreign policy confrontation or aggression. Thus, analyzing

the image of the internal enemy not only reveals mechanisms of domestic ideological mobilization but also allows for analytical forecasting of the potential political trajectory of specific autocratic regimes.

Key words: internal enemy, autocracy, ideological mobilization, cognitive influence, propaganda, predictive programming, information warfare, authoritarianism, political repression, Russian Federation.

Постановка проблеми. В умовах трансформації сучасних автократій дедалі більше зростає роль ідеологічного контролю як інструменту легітимації влади та мобілізації населення. Одним із ключових механізмів цього процесу виступає конструювання образу внутрішнього ворога – цілеспрямована ідеологічна практика, що передбачає ідентифікацію певних соціальних груп, осіб або світоглядних концептів як загрози для «національної безпеки», «традиційних цінностей» або «державної єдності». У межах авторитарної логіки це дозволяє не лише виправдати репресії проти інакомислячих, але й створити мобілізаційне підґрунтя для згуртування населення навколо правлячої еліти. Особливу увагу заслуговує те, що створення образу внутрішнього ворога має не спорадичний, а системний характер. Йдеться не лише про випадкові кампанії проти опозиціонерів чи правозахисників, а про впроваджену на рівні державної політики модель, яка підтримується медіа, освітніми інституціями, культурними програмами та релігійними структурами. Такий підхід формує специфічну ідеологічну екосистему, в якій будь-яка відмінність від офіційного дискурсу розглядається як девіація, що підлягає усуненню. Відповідно, зникає простір для ідеологічного плюралізму, свободи думки та світоглядного вибору. Особливу загрозу ця практика становить у поєднанні з технологіями когнітивного впливу та елементами предиктивного програмування, які активно використовуються у пропагандистському дискурсі. Постійне нагнітання тривоги, демонізація «ворогів» і формування параноїдальної картини світу сприяють трансформації суспільної свідомості в бік пасивної згоди з діями влади, включно з політичними репресіями та зовнішньою агресією. Водночас формування образу внутрішнього ворога може розглядатися не лише як внутрішній інструмент політичного контролю, але й як маркер підготовки до зовнішньої агресії. Якщо в інформаційному просторі автократії починає домінувати наратив про наявність «ворожих елементів» усередині країни, це часто супроводжується подальшим поширенням образу ворога на зовнішні політичні суб'єкти. Таким чином, вивчення цього явища дозволяє не лише зрозуміти логіку функціонування авторитарних режимів, а й прогнозувати їх потенційні дії у сфері безпеки. Отже, постає наукова проблема комплексного аналізу процесу конструювання образу внутрішнього ворога в авторитарних політичних режимах як інструменту ідеологічної мобілі-

зації, що має системний характер та стратегічне значення як у внутрішній, так і в зовнішній політиці.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї наукової статті є комплексне дослідження процесу конструювання образу внутрішнього ворога як ключового інструменту ідеологічної мобілізації в авторитарних політичних режимах. У центрі аналітичної уваги перебуває вивчення механізмів формування, поширення та легітимації цього образу за допомогою медіа, освіти, пропагандистських кампаній, релігійних структур і державного дискурсу. У межах дослідження передбачається виявити структурні елементи, з яких складається образ внутрішнього ворога в сучасних авторитарних системах, проаналізувати функції, які виконує цей образ у контексті політичного контролю, ідеологічної мобілізації та легітимації репресій, дослідити когнітивні, психологічні та інформаційно-пропагандистські технології, що використовуються для створення та закріплення цього образу в суспільній свідомості. Також у фокусі уваги перебуватиме практичне застосування концепту внутрішнього ворога на прикладі окремих авторитарних держав, насамперед у пострадянському просторі, з акцентом на період після 2014 року та в контексті повномасштабної агресії проти України. У результаті передбачається сформулювати типологію ідеологічних практик, спрямованих на придушення інакодумства через створення образу внутрішнього ворога, а також окреслити потенційні ризики поширення таких практик у міжнародному вимірі та запропонувати інструменти для їх моніторингу й ідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про значну увагу наукової спільноти до проблематики формування образу ворога в авторитарних політичних системах, зокрема в контексті російської інформаційної політики. Українські дослідники зробили вагомий внесок у вивчення цієї теми. Так, Ярослав Калакура у своїй праці розглядає механізми ідеологічної легітимації загарбницьких воєн і конструювання образу ворога в російській історіографії, акцентуючи увагу на історичних наративах як засобі політичної мобілізації [1]. Борис Коваленко аналізує феномен вторинної номінації як ефективний інструмент створення негативного образу противника, що активно використовується у пропагандистських практиках РФ [2]. У межах міждисциплінарних досліджень Павло Лисянський, Віра Ястребова та Артем Салі-

хов вивчають роль психологічних спеціальних операцій як методу впливу на політичні процеси та конструювання відповідного образу ворога як інструменту ідеологічного тиску [3]. У свою чергу, Анна Чебряк зосереджується на вивченні механізмів формування негативного образу України у російських ЗМІ, виявляючи характерні риси риторики, структуру меседжів і логіку інформаційної ескалації [4]. Іноземні дослідники також виявляють високий інтерес до цієї проблематики. Зокрема, В. Flickinger досліджує створення образу ворога через інструменти візуальної пропаганди, підкреслюючи роль символічних кодів та емоційних тригерів у формуванні масової лояльності [5]. Gabriela Dudek-Waligóra аналізує створення ворога як ключовий компонент політичного дискурсу в умовах ідеологічної трансформації сучасної Росії [6]. У свою чергу, Nils Muižnieks вивчає інформаційно-пропагандистське конструювання образу ворога у контексті російської політики щодо Латвії, вказуючи на цілеспрямовану кампанію формування зовнішнього супротивника з метою внутрішньої мобілізації [7]. Попри вагомий внесок перелічених авторів у вивчення окремих аспектів створення образу ворога, більшість досліджень залишаються фрагментарними й обмеженими аналізом окремих каналів чи елементів пропагандистського дискурсу. У той час як сучасні авторитарні режими, зокрема Російська Федерація, демонструють системний підхід до формування цілісного, стратегічно вибудованого образу внутрішнього ворога як складової державного ідеологічного наративу. Така модель, що охоплює освітню, культурну, релігійну та інформаційну сфери, є інструментом не лише для внутрішнього контролю, а й для експортної політики та транснаціональної мобілізації. Цей комплексний характер використання образу ворога потребує окремого поглибленого дослідження з метою виявлення алгоритмів його формування, застосування та наслідків у контексті сучасної політичної реальності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність значної кількості досліджень, присвячених окремим аспектам пропаганди, ідеологічного тиску та створення образу ворога, у науковому дискурсі досі бракує комплексного аналізу цілісного алгоритму формування цього образу як інструменту політичної мобілізації в межах авторитарних політичних систем. Зокрема, не було здійснено системного дослідження, яке б розкривало механізми, етапи та внутрішню логіку створення образу внутрішнього ворога в умовах авторитарії – як на концептуальному, так і на прикладному рівні. Такий підхід є необхідним для розуміння того, яким чином авторитарні режими, на прикладі Російської Федерації, використовують інформаційні, релі-

гійні, культурні та освітні інструменти для створення централізованого й монолітного ідеологічного простору. На сьогодні більшість наявних досліджень фокусуються переважно на зовнішніх проєкціях образу ворога або на медійному вимірі його формування, в той час як політичні, освітні, правові та безпекові складові цього процесу часто залишаються поза увагою. Залишається відкритим питання, яким чином вибудовується структура цього образу: хто є його суб'єктом, які канали комунікації та типи меседжів використовуються, як відбувається його адаптація для різних цільових аудиторій, і як цей образ забезпечує консолідацію влади, легітимацію репресій та підготовку до зовнішньої агресії. Особливої актуальності ця прогалина набуває в контексті аналізу дій Російської Федерації після 2014 та особливо після 2022 року, коли процеси створення внутрішнього ворога були поставлені на інституційні рейки й охопили не лише ЗМІ, а й освіту, релігію, культуру, законодавство та повсякденну комунікацію. Отже, вкрай необхідним є розроблення міждисциплінарної моделі, що дозволить систематизувати алгоритм конструювання образу ворога в сучасних авторитарних політичних режимах як цілісну стратегію ідеологічної мобілізації та соціального контролю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для здійснення комплексного аналізу технології створення образу ворога в політичних системах авторитарного типу передусім необхідно окреслити вихідні поняття, зокрема термінологічне визначення самого феномену «образ ворога». З огляду на відсутність усталеного академічного підходу до цього явища в сучасній політології, у даному дослідженні ми пропонуємо власне авторське визначення цього поняття, сформульоване на основі узагальнення практик авторитарних режимів, зокрема Російської Федерації. Під «**образом ворога**» у межах даної роботи ми розуміємо – свідомо сконструйований авторитарним політичним режимом негативний образ конкретної держави, нації, соціальної, політичної або релігійної групи, що використовується як інструмент мобілізації населення, легітимації репресій, виправдання зовнішньої агресії та формування внутрішньої ідеологічної єдності. Конструювання такого образу відбувається через системний вплив у політичній, інформаційній, релігійній, культурній та освітній сферах, що забезпечує багаторівневу трансляцію єдиного державного наративу. Запропоноване визначення дозволяє розглядати створення образу ворога не як фрагментарну або ситуативну інформаційну кампанію, а як складову довготривалої ідеологічної стратегії авторитарного управління. У цьому контексті «образ ворога» виступає не лише засобом консолідації суспільства, а й інструментом обмеження ідеологічного плюралізму, сприяючи формуванню колективної

ідентичності населення на основі уявлення про постійну зовнішню (а іноді й внутрішню) загрозу.

Практична реалізація технології формування образу ворога в межах автократичних режимів має системний і цілеспрямований характер. У релігійній сфері, зокрема в Російській Федерації, цей процес відбувається через декілька ключових механізмів впливу. Зокрема, застосовуються друковані матеріали (листівки, брошури), що містять пропагандистські меседжі, розповсюджується спеціалізована література з антизахідним чи антиміноритарним змістом, а також практикується риторика ненависті під час публічних релігійних проповідей, спрямована на формування ворожого ставлення до «ідейного супротивника» [8]. Особливо показовим є приклад використання інституційного ресурсу Російської православної церкви для формалізації та легітимації ідеологічного образу ворога. Так, під час засідання Всесвітнього російського народного собору, яке проходило 27–28 березня під головуванням патріарха Кирила, було ухвалено програмний документ, що фактично закріплює релігійне обґрунтування зовнішньополітичної агресії. У ньому вторгнення в Україну кваліфікується як «священна війна», а головною метою визначено ліквідацію української незалежності та встановлення прямого контролю з боку Москви [9]. Окрім виправдання воєнної інтервенції, зазначений документ містить ширший цивілізаційний дискурс, у якому Захід представлено як загрозу духовно-культурному простору Росії. Така стратегія засвідчує, що релігійна сфера використовується не лише як канал комунікації, а як активний інструмент мобілізації масової свідомості та поширення авторитарної ідеології. Таким чином, формування образу ворога в релігійному контексті виступає складовою частиною комплексної інформаційно-ідеологічної кампанії автократичного режиму.

Окремий вектор ідеологічного впливу в межах технології створення образу ворога в автократичних політичних системах становить розважальний контент, зокрема художнє кіно та серіали. Попри свою зовнішню аполітичність, продукти масової культури в таких режимах часто набувають функції інструментів пропагандистського впливу на масову свідомість. У випадку Російської Федерації розважальний сегмент активно використовується для формування стійких негативних асоціацій щодо конкретних держав і народів, що визначені як геополітичні опоненти. Згідно з відкритими джерелами, у 2024 році урядом Росії було спрямовано понад 30 мільйонів доларів із державного бюджету на виробництво пропагандистських фільмів, у яких Україна виступає в образі головного ворога. Ця сума майже у 3,5 рази перевищує обсяги фінансування подібного контенту до початку повномасштабного вторгнення у 2022 році

[10]. Аналізуючи тенденції останніх років, українські експерти, які займаються моніторингом російської пропаганди, зазначають значне зростання кількості аудіовізуального продукту з чітко вираженим антиукраїнським змістом. До переліку таких стрічок відносяться повнометражні фільми «Крим», «Позивной “Пасажир”», «Кримський міст», «Свідок», а також телесеріал «20/22» [11]. У цих фільмах спостерігається усталена схема репрезентації України як деструктивної, ворожої та загрозової сутності, що загрожує як внутрішньому порядку, так і безпеці «руського мира». Таким чином, кіноіндустрія перетворюється на складову частину державної інформаційної політики, спрямованої на формування у населення відповідного ідеологічного світогляду, в основі якого лежить образ ворога як фактор мобілізації та легітимації політичного курсу автократичного режиму.

Окремо слід приділити увагу освіті в РФ. Починаючи з 2014 року там відбувались певні процеси мілітаризації, які станом на 2025 рік набули потужного розвитку, а саме військові дисципліни вмонтовані в освітні програми для школярів. Слід зазначити, що Павло Лисянський детально вичав ці процеси [12]. Проте, мілітаризація освіти в РФ не тільки просуває військові дисципліни, а ще й інтегрує в ідеологічну свідомість дітей образ ворога. На думку начальника Запорізької ОВА Івана Федорова: «Якщо раніше мета ворога була змусити любити Росію, то тепер його мета – змусити ненавидіти Україну. Вони роблять все, щоби посилювати ненависть до України та українців. Вони почали більше фінансувати свої мілітаристські організації» [13]. На тимчасово окупованих територіях України, зокрема в Автономній Республіці Крим, російська окупаційна адміністрація здійснює системну пропагандистську роботу, спрямовану на формування у дітей ворожого ставлення до всього, що асоціюється з українською ідентичністю. Одним із інструментів такого впливу є освітні заходи, які подаються під виглядом профілактики екстремізму, але фактично використовуються для ідеологічного втручання у свідомість школярів [14]. У межах зазначених ініціатив школярам нав'язується уявлення про українську державність, символіку та збройні сили як джерело загрози, що нібито несе ризики для безпеки і стабільності. Такі інтерпретації подаються як частина державної політики з «боротьби з радикалізмом», хоча насправді мають виразну мету делегітимації української національної ідентичності. Навчальні програми доповнюються матеріалами, які дискредитують українські державні інституції, а підтримка національних символів або Збройних сил України розглядається як ознака екстремістської діяльності, за яку передбачені репресивні заходи. Заняття подібного змісту проводяться не

лише шкільними викладачами, але й представниками силових структур РФ, зокрема Федеральної служби безпеки, поліції, а також священнослужителями Російської православної церкви та лояльними до окупаційного режиму активістами. Окремо слід зазначити, що освітяни, які не погоджуються з подібною практикою, нерідко зазнають адміністративного тиску, звільнень або навіть притягуються до кримінальної відповідальності. Це створює середовище примусу й страху, де система освіти перетворюється на інструмент репресивної ідеологічної індоктринації.

Когнітивний вплив виступає одним із ключових інструментів, за допомогою якого авторитарні режими, зокрема Російська Федерація, здійснюють системне конструювання образу ворога [15]. Цей вплив спрямований на формування у населення певних уявлень, оцінок та емоційних реакцій, які закріплюють у колективній свідомості уніфіковане уявлення про «іншого» як джерело загрози. Образ ворога в сучасній російській пропаганді є не лише зовнішнім – Захід, США, Україна, НАТО – але й внутрішнім, що включає політичну опозицію, громадських активістів, незалежні медіа, представників ЛГБТК+ спільнот, а також носіїв інакшої культурної чи мовної ідентичності. Конструювання цього образу здійснюється через багаторівневу інформаційно-психологічну кампанію, в якій задіяні державні ЗМІ, соцмережі, кінематограф, освітні програми та релігійні організації. Кожен з цих елементів виконує функцію трансляції та підкріплення наративів, які мають сформувати у масової аудиторії почуття тривоги, обурення, відрази або ненависті до визначених «ворожих» груп. Значну роль у цьому процесі відіграє розважальний контент, який дедалі частіше слугує інструментом ідеологічної обробки. Наприклад, протягом 2024 року з державного бюджету РФ було спрямовано понад 30 мільйонів доларів на створення фільмів, у яких Україна постає в образі ворога, що втричі перевищує обсяги фінансування таких проєктів до 2022 року. Ці кінострічки транслиють чіткі меседжі: українська держава є не лише політичним опонентом, але й культурною, моральною та навіть екзистенційною загрозою для «російського світу». Окремий вектор когнітивного впливу спрямовано на молодь. У тимчасово окупованих регіонах України російська влада активно впроваджує так звані «антиекстремістські лекції», під час яких українська мова, символіка, культурна ідентичність або підтримка Збройних Сил України ототожнюються з екстремізмом. Такі лекції проводять представники ФСБ, поліції, підконтрольні Кремлю релігійні діячі та «громадські активісти». Метою цих заходів є не просто трансляція ворожого образу, а його інтеграція в систему

моральних координат молодого покоління. Таким чином, когнітивна війна, що ведеться Росією, має на меті не лише маніпуляцію поточним сприйняттям подій, а й довготривалу трансформацію свідомості. Образ ворога стає складовою нової політичної міфології, яка забезпечує легітимацію авторитарної влади, виправдовує насильство та сприяє мобілізації суспільства на основі ненависті, страху і викривленого уявлення про реальність.

Культурна політика сучасної Російської Федерації дедалі активніше використовується як інструмент політичної мобілізації та засіб ідеологічного конструювання образу ворога [16]. Культура, зокрема її масова складова – література, кіно, музика, історичні реконструкції – інтегрується в державну систему пропаганди, стаючи частиною ширшої стратегії з легітимації агресивної зовнішньої політики. Центральним наративом такої політики є уявлення про унікальну «російську культуру» як цивілізаційно вищу форму, що потребує захисту від нібито ворожих або чужих впливів. Україна в цьому дискурсі зображується як культурно відступницька територія, яка не тільки втратила зв'язок із «істинними традиціями», а й загрожує їхньому існуванню. Через мистецькі форми Кремль просуває уявлення про українську культуру як про політично ангажовану, радикалізовану та морально девіантну, що потребує «очищення» чи «відновлення». Окрему роль відіграє механізм культурного присвоєння – коли видатні українські діячі подаються як частина «єдиного російського культурного простору», що нівелює саме існування української ідентичності. Цей підхід, помножений на викривлене трактування історичних подій у фільмах, серіалах, театральних постановках та літературі, формує в уяві російського споживача культурний код, у якому Україна постає не як суверенна держава, а як «втрачене», «збочене» чи «виправлення потребуюче» культурне тіло. Через цілеспрямовану фінансову підтримку відповідних мистецьких продуктів, зокрема пропагандистських фільмів, Росія створює обґрунтування для своїх дій у свідомості власного населення. Україна постає у ролі деструктивного ворога, а Росія – як носій і захисник історичної справедливості та духовних засад. Таким чином, культурна сфера стає не нейтральною територією, а активним інструментом політичного протистояння, де формування образу ворога виступає не побічним продуктом, а безпосередньо запланованою метою.

У формуванні агресивної політики Російської Федерації щодо України ключову роль відіграє ідеологічне конструювання образу ворога, що здійснюється через ретрансляцію українофобських наративів, впроваджених провідними ідео-

логами сучасної РФ [17]. Ці наративи ґрунтуються на запереченні права України на державність, нав'язуванні уявлень про її "штучність", підпорядкованість Заходу та "історичну неспроможність". Одним із домінантних концептів є твердження, що Україна є не самостійним суб'єктом міжнародних відносин, а ворожим проектом, створеним для підризу "єдиної російської цивілізації". У цьому контексті на українську ідентичність накладається ярлик "нацистської" або "екстремістської", що дозволяє зображати будь-яку форму українського державного суверенітету як загрозу. Наратив про "денацифікацію", що активно використовується офіційною російською пропагандою, виконує роль морального виправдання воєнної агресії, подаючи її як "звільнення" від "ворожої ідеології". Ці конструкти не є спонтанними – вони є результатом системної ідеологічної роботи українофобських публічних інтелектуалів, які десятиліттями формували ґрунт для делегітимації України на внутрішньому та міжнародному рівнях. Їхні концепції активно транслюються через академічні кола, ЗМІ, публічні виступи і включають твердження про "один народ", "російський світ", "антимайданну цивілізацію" тощо. Аналітичну оцінку цій ідеології дає, зокрема, колишній радник президента РФ Андрій Ілларіонов. Він вказує, що агресія проти України є реалізацією доктрини знищення української державності під виглядом "історичної справедливості" та "боротьби з тероризмом". Така позиція розглядає Україну не як рівноправного суб'єкта, а як об'єкт "перевиховання", що повністю відповідає моделі ідеологічного насильства. Таким чином, російська зовнішня політика щодо України значною мірою ґрунтується на українофобських ідеологічних засадах, які системно формують у масовій свідомості образ ворожої, ворожо налаштованої України. Це дозволяє легітимізувати війну, забезпечити мобілізацію населення і водночас створити сприятливе середовище для репресій та інформаційної ізоляції.

Окреслюючи контури ідеологічної політики Російської Федерації щодо України, слід відзначити, що її репресивна стратегія виходила далеко за межі інформаційного та пропагандистського простору. Ідеологічне конструювання образу ворога не обмежувалося виключно формуванням ворожого іміджу України через українофобські наративи – воно переростало у підготовку до цілеспрямованого фізичного знищення представників українського суспільства. За свідченнями Головного управління розвідки Міністерства оборони України, задовго до початку повномасштабного вторгнення Росія здійснювала планування геноцидальних практик, що включало підготовку так

званих «розстрільних списків» [18]. До них мали потрапити українські інтелектуали, журналісти, діячі культури, ветерани бойових дій, духовенство та громадські активісти – тобто саме ті категорії, які в суспільній уяві Росії репрезентували загрозу її експансіоністським інтересам. Ці дії свідчать про намагання російської держави не лише нейтралізувати збройний спротив, а й знищити культурну, інтелектуальну та національно свідому еліту українського суспільства. Підготовка до масштабного репресивного тиску передбачала також логістичне забезпечення насильства – зокрема, створення мобільних крематоріїв і облаштування місць для масових поховань, про що вказувалося в інструктажах, які отримували окупаційні підрозділи РФ. У поєднанні з ідеологічною кампанією дегуманізації українців, ці заходи демонструють системний характер державного планування політики, що має ознаки геноциду. Таким чином, українофобські наративи, впроваджені провідними російськими ідеологами, виконували не лише мобілізаційну функцію, а й створювали інформаційне підґрунтя для виправдання масового фізичного насильства. Вони стали ключовим компонентом у формуванні образу ворога, на основі якого Російська Федерація здійснювала практики, несумісні з міжнародним правом та базовими принципами людяності.

Висновки. Дослідження ідеологічного конструювання образу внутрішнього ворога в авторитарних режимах, зокрема на прикладі Російської Федерації, виявило системний, багаторівневий і стратегічно спрямований характер цього феномену. Образ ворога у сучасній російській політичній системі не є елементом ситуативної риторики, а слугує фундаментальним інструментом легітимації влади, мобілізації населення та виправдання як внутрішніх репресій, так і зовнішньої агресії. Він формується через скоординовану діяльність медіа, освіти, релігійних інституцій, культури та навіть правоохоронних органів. Особливе значення має роль когнітивного впливу та культурної політики, яка транслює українофобські наративи, що сприяють дегуманізації українців і делегітимації самої ідеї української державності. Провідні ідеологи РФ упродовж десятиліть формували інтелектуальне підґрунтя для агресивної експансії, перетворюючи Україну на «екзистенційного ворога». Ці наративи не лише інституціоналізовані у внутрішній політиці, а й стали основою інформаційного супроводу підготовки до геноцидальних практик. Таким чином, створення образу ворога постає як цілісна стратегія авторитарного контролю та знищення альтернативних форм ідентичності, що не лише загрожує безпеці окремих суспільств, але й становить виклик міжнародному правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Калакура Я. Ідеологічна легітимація загарбницьких воєн і конструювання образу ворога в російській історіографії. Український історичний журнал. 2022. С. 93–108.
2. Коваленко Б. Вторинна номінація як засіб створення образу ворога. Філологічний часопис. 2024. Вип. 24. С. 36–49. DOI: [https://doi.org/10.31499/2415-8828.2\(24\).2024.317046](https://doi.org/10.31499/2415-8828.2(24).2024.317046).
3. Лисянський П.Л., Ястребова В.А, Саліхов А.Р. Психологічні операції (psyop) як вплив на політичні процеси: наукова стаття. Одеса. Актуальні проблеми політики. 2025. Вип. 75. С. 65–72. DOI <https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.9>
4. Чеберяк А. Механізм створення негативного образу України на сторінках російських засобів масової інформації. Закарпатські філологічні студії. 2018. Вип. 3. С. 101–106.
5. Flickinger B. Enemies and Feindbilder—Visual Propaganda. ISHA Journal. 2000. № 1. P. 181–207.
6. Dudek-Waligóra G. Creating an enemy as a feature of ideological discourse: the case of contemporary Russian power in relation to Ukraine. In: The Routledge Handbook of the Sociopolitical Context of Language Learning. Routledge, 2025. P. 259–273.
7. Muižnieks N. Manufacturing Enemy Images? Media Portrayal of Latvia. Riga: Academic Press of the University of Latvia, 2008. 167 p.
8. РПЦ закликає російських військових "стерти українську націю з лиця землі". 5 Канал. Електронний ресурс. 2022. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/rpts-zaklykaie-rosiiskiykh-viiskovykh-sterly-ukrainsku-natsiiu-z-lytsia-zemli-foto-275616.html>
9. Навіщо російська православна церква оголосила "священну війну" Україні та Заходу. ТЕКСТИ. Електронне видання. 2024. URL: <https://texty.org.ua/fragments/112207/navisho-rosijska-pravoslavna-cerkva-oholosyla-svyashennu-vijnu-ukrayini-ta-zahodu-atlantic-council/>
10. Для чого РФ витрачає мільйони доларів на низькопробне пропагандистське кіно. Центр протидії дезінформації. Електронне видання. 2024. URL: <https://cpd.gov.ua/result/dlya-chogo-rf-vytrachaye-miljony-dolariv-na-nyzkoprobne-propagandystske-kino/>
11. Пропаганда на широкому екрані: як Росія використовує кіно, і чи є воно успішним. StopFake. Електронне видання. 2024. URL: <https://www.stopfake.org/uk/propaganda-na-shirokomu-ekrani-yak-rosiya-vikoristovuye-kino-i-chi-ye-vono-uspishnim/>
12. Лисянський П.Л. Воєнізація освітнього процесу в РФ: загрози та наслідки. Регіональні студії. 2024. Вип. 38. С. 26–32. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/38/6.pdf>
13. Росіяни на TOT вчать дітей ненавидіти Україну і посилюють мілітаризацію. Детектор медіа. Електронне видання. 2025. URL: <https://detector.media/infospace/article/240604/2025-05-05-rosiyani-na-tot-vchat-ditey-nenavydity-ukrainu-i-posylyuyut-militaryzatsiyu-fedorov/>
14. У Криму проводять «антиекстремістські лекції», на яких навчають дітей ненавидіти Україну. Радіо Свобода. Електронне видання. 2025. URL: <https://ua.krymr.com/a/news-u-krymu-provodyat-antyekstremistski-lektsiyi/33388564.html>
15. Когнітивна війна росії проти світу: методи впливу на людську свідомість. Польське Радіо. Електронне видання. 2024. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/11190/artukul/3465250>
16. «Культурна спецоперація», або як Росія використовує свою культуру у війні проти України. Регіональний центр з захисту прав людини. Аналітичний звіт. Електронне видання. 2023. URL: <https://rchr.org.ua/analytics/kulturna-speczoperacziya-abo-yak-rosiya-vikoristovuye-svoyu-kulturu-u-vijni-proti-ukrayini/>
17. Працівники ідеологічного фронту, які просувають ідеї рашизму, є злочинцями на рівні з окупантами. SPRAVDI. Аналітичний звіт. Центр громадянських свобод. Електронне видання. 2024. URL: <https://spravdi.gov.ua/praczivnyky-ideologichnogo-frontu-yaki-prosuvayut-ideyi-rashyzmu-ye-zlochynczyamy-na-rivni-z-okupantamy-igor-solovej/>
18. «Геноцидальна політика». Росія створювала розстрільні списки, до яких мали увійти українські вчителі, журналісти і священники. Новий час. Електронне видання. 2024. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/rozstrilni-spiski-budanov-rozpoviv-kogo-rosiya-planuvala-vbiti-v-ukrajini-50468814.html>

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.08.2025

Дата публікації: 30.09.2025